

STADSVERHALEN

GEBROKEN IN HET
AMSTERDAMSE BOS

Tentoonstelling over werkkampen in achtertuin van stad tijdens Tweede Wereldoorlog

De tentoonstelling 'Tewerkgesteld in het Amsterdamse Bos' schetst een ontluisterend beeld van de wijze waarop Joodse mannen tijdens WO II dwangarbeid moesten verrichten in de achtertuin van Amsterdam. Zij werden fysiek compleet afgemat terwijl zij zich op oorlogsterrein bevonden, want de Duitsers bouwden in het bos luchtafweer, munitieopslagplaatsen en geheime landingsbanen. Onderzoeker Lion Tokkie: „De werkkampen waren niks meer dan een ordinaar voorsorteren van de bezetter op de verschrikkelijheden die zich in nazi Duitsland afspeelden. Ook hier in Amsterdam.”

door Mascha de Jong

Bij het zien van de schep uit haar ouderlijk huis aan de Michelangelostraat in Zuid wist Kiki Amsberg (82) gelijk dat het om een bijzonder exemplaar ging. „Een oude rotte schep met nog maar een half blad. Onbruikbaar, alleen het woord Heidemij was goed te lezen. Toch was deze bewaard gebleven. Ik wist gewoon dat die van mijn vader was geweest. Maar hij heeft er nooit met een woord over gerept.”

Het was de gebruikelijke manier om af te rekenen met de diepe wonden, geslagen door de Tweede Wereldoorlog. Niet over praten, vooruitkijken. Zo ging dat ook in het gezin van Julius Amsberg (1887-1965). Zijn dochter Kiki: „Hij bleef na de oorlog leuke dingen ondernemen met mijn moeder, mijn twee oudere zussen en mij. We gingen naar Parijs, hebben met zijn eerste auto een hele rondreis door Frankrijk gemaakt en hij ging zelfs met ons terug naar zijn moederland Duitsland, wat ik eerlijk gezegd nooit heb begrepen. Ik denk dat hij dat voor ons deed. Maar toen mijn zusters uitvlogen, kwam zijn andere kant meer boven. Mijn vader koos er vaker voor zich terug te trekken. Dan zat hij in zijn eentje te patiënten. Er kwamen geen mensen over de vloer, hij maakte geen vrienden.” Met een diepe verdrietige zucht: „Hij was kapotgemaakt, verneerd en verslagen. Aan het einde van zijn leven zag ik een gebroken man.”

In buurt van gezin

Sommigen zullen misschien zeggen dat Julius Amsberg geluk heeft gehad. Hij werd als Jood in een gemengd huwelijk tijdens de Tweede Wereldoorlog niet weggevoerd naar Duitsland om zich daar dood te werken of vergast te worden.

Hij mocht in de buurt van zijn gezin blijven, dat in 1933 neerstreek in Amsterdam. Ooggetuigen van de werkkampen in het Amsterdamse Bos weten echter beter. Holocaust-onderzoeker Lion Tokkie, die zich verdiepte in de verslagen en verklaringen van tewerkgestelden en veel nabestaanden sprak: „De werkkampen waren niks meer dan een ordinaar voorsorteren van de bezetter op de verschrikkelijheden die zich in nazi Duitsland afspeelden. De werkkampen waren onderdeel van het groter plan om de Joden uit te roeien. Ook hier in Amsterdam. Mensen werden er op verschrikkelijke manier gekleineerd en geschofferd en bovenal ontmenselijkt.”

De onderzoeker van de tentoonstelling 'Tewerkgesteld in het Amsterdamse Bos', op de eerste etage van de Boswinkel, vindt het mischien nog wel het irritantst dat de waarheid over de kampen maar zo moeilijk naar buiten kwam in de jaren na de oorlog. Historici als Loe de Jong hebben wel degelijk geschreven over het bestaan van de dertien werkkampen voor Joden in en rond Amsterdam, maar de impact en doorwerking op het dagelijks leven van velen zijn in Tokkies ogen altijd onderbelicht geweest.

Met weids armgebaar en felle stem: „Op het eerste gezicht leken de kampen in het Amsterdamse Bos een doel te dienen: de mannen moesten sloten graven en kades versterken, dat soort werk om het park zogenaamd te verbeteren, maar ondertussen was het gewoon oorlogsgedrag. Er stond luchtafweergeschut van de Duitsers, via de Haarlemmerpoortlijn werd er munitie gebracht naar munitieopslagplaatsen en er lagen stellingen met loopgraven. Schiphol werd in 1943 gebombardeerd door de ge-

Kiki Amsberg met haar vader Julius als jonge man (rechts) en in de tijd dat hij vermoedelijk te werk werd gesteld.

FOTO RICHARD MOUW

allieerden. De Duitsers bouwden in het bos geheime landingsbanen. En tussen al die oorlogshandelingen moesten de Joodse mannen in het bos werken. Deden ze dat niet, dan volgden represailles.”

Werkverschaffing

Lion Tokkie onderscheidt twee fases van dwangarbeid in het Amsterdamse Bos: eerst waren de Joodse mannen aan de beurt, later namen de gemengd gehuwden hun plek over.

Aan het begin van de barjaren dertig jaren reeds de zogenaamde 'werkverschaffingsprojecten' opgetuigd door gemeenten en overheid om de vele werklozen in stad en land aan werk te helpen. Daar maakten logischerwijs veel Joodse mannen gebruik van, want zij werden via de wet steeds meer uit het maatschappelijke leven geweerd. Na de

bezetting in mei 1940 door de Duitsers werden de projecten zonder schroom omgeturnd tot Joodse werkkampen, waar de mannen verplicht te werk werden gesteld. De arbeid was zonder uitzondering loodzwaar. Heidemij en Grontmij, die waren ontengd door de bezetter, hielden toezicht. Alleen al tussen januari 1942 tot en met 1 oktober 1942 werden zo'n 12.000 Joodse mannen in Nederland tewerkgesteld in ruim zestig Rijks- en gemeentelijke werkkampen.

Tokkie vertelt: „In eerste instantie werd de groep opgeroepen tussen de 25 en 45 jaar. Mannen dus, die op zich in de kracht van hun leven waren. Zij kwamen uit allerlei beroepen, van violist tot diamantslijper, van kleermaker tot venter, van

bankemployee tot boekhouder. Dus opgeleid waren ze niet voor het fysiek zware werk. Maar het was voor velen van deze groep nog wel op te brengen, hoewel je op foto's ziet dat zij totaal niet werden gefaciliteerd. Je ziet mannen in nette kostuums, witte bloezen, leren schoenen. Geen overalls, hand-

"Vader heeft er met geen woord over gerept"

schoenen of kaplaarzen.” Een van hen, de Amsterdammer Jules Schelvis, wiens overlevering op de tentoonstelling te zien is, schetst de onmogelijke situatie waarin de mannen terecht kwamen: „In 1942 werd ik gedwongen tewerkgesteld in Westhaven. Om-

dat de Joden niet meer van de tram gebruik mochten maken, moest ik 's morgens vroeg door de Weesperstraat, Jodenbreestraat, Sint Antoniebreestraat, Gelderse Kade tot achter het Centraal Station lopen, waar een boot ons naar de Westhaven bracht. 's Avonds laat keerden we terug naar huis.” En dat iedere dag voor een schamel, onzeker loon, waar de mannen hun gezinnen amper van konden onderhouden.

Halverwege 1942 startte echter de stelselmatige deportatie van de mannen uit de Amsterdamse werkkampen richting doorgangskamp Westerbork. Ooggetuigen spreken in september 1942 van een transport uit het Amsterdamse Bos van drie vrachtwagens. Omdat de lokale werkkampen als het Boschplan op deze manier leeg raakten, besloten de Duitsers hun pijlen

De Joodse mannen die werkten in de Amsterdamse Bos werden totaal niet gefaciliteerd. Zij deden het zware fysieke werk in nette kostuums, witte bloezen en op leren schoenen. FOTO'S PRIVÉ-VERZAMELING VAN DER AA EN BRONNARCHIEF AMSTERDAMSE BOS

op een nieuwe groep te richten: de gemengd gehuwden. De leeftijd maakte niet meer uit: 45-65 jaar. Afgekeurd werd vrijwel niemand.

Componist

Kiki Amsberg heeft veel over het lot van haar vader nagedacht. Ze komt tot een wrege conclusie. „Mijn vader was in zijn hart pur sang Duitser. Hij werd in Aken geboren, ging naar het gymnasium en hield van alles wat met cultuur te maken had zoals toneel en opera. Hij had dolgraag componist willen worden, maar mijn opa zei altijd 'er zijn al genoeg slechte componisten op de wereld'. Mijn vader werkte zich vervolgens op tot bankdirecteur in Hannover. Hij had een zeker aanzien.”

Vanuit huis had hij nauwelijks iets met het Joodse geloof. Kiki Amsberg: „Mischien heeft hij zijn bar-

Kiki Amsberg met de schep, die haar vader gebruikte om de dwangarbeid uit te voeren tijdens de Tweede Wereldoorlog in het Amsterdamse Bos. „Dit is een stukje geschiedenis.”

FOTO LUKAS GÖBEL

mitswa gedaan, maar dat zal uit een soort traditie zijn gebeurd en dat weet ik niet eens zeker. En dan ineens, zonder goede reden, moest er ineens Israëlïet in zijn persoonsbewijs staan. En een 'J' van Jood. Hij werd ontslagen om zijn 'ras'. Hij begreep dat hij gevaar liep in nazi-Duitsland en daarom vluchtte hij in 1933 met mijn moeder en twee zusjes – ik was nog niet geboren – naar Amsterdam. Daar is hij opnieuw met een compagnon en met behoorlijk succes een bank gestart. Hij heeft zich voor de oorlog tot het katholicisme bekeerd.”

Julius Amsberg was al behoorlijk op leeftijd toen hij

12.000

Alleen al tussen januari en 1 oktober 1942 werden zo'n 12.000 Joodse mannen in Nederland tewerkgesteld in ruim zestig Rijks- en gemeentelijke werkkampen.

Kiki kreeg – 52 om precies te zijn – en vijf jaar later tijdens de Hongerwinter werd hij te werk gesteld in het Amsterdamse Bos. Kiki Amsberg: „Het is raar, ik heb een herinnering dat ik samen met mijn moeder mijn vader ging opzoeken in het Amsterdamse Bos en dat ik hem daar aan het werk heb gezien. Zo levensrecht. Dat hij grond aan het wegscheppen was en dat we even met hem mochten praten. Maar helemaal zeker weten doe ik het niet. Mischien verbeeld ik het mezelf, omdat ik er zoveel over heb opgezocht en gelezen, maar ik krijg dat beeld niet uit mijn hoofd. Ik was natuurlijk ook erg jong.”

"Nu denk je, had ik het maar gevraagd"

Hij had blaren op zijn handen. Als hij thuiskwam na zo'n lange dag kon zij hem nauwelijks iets te eten voorzetten. Het was in de Hongerwinter. Wij waren state-loos – Nederland erkende ons gezin pas in 1948 – dus wij hadden tijdens de oorlog geen distributiebonnen. Ik denk dat wij door de kerk werden gesteund, maar dat was natuurlijk ook behel-

Jodensloot
Julius Amsberg heeft inderdaad aan de zogenoem-

de Jodensloot gewerkt. Zijn dochter Kiki: „Ik kan me die angst bij mijn moeder nog zo voor de geest halen. Zij maakte zich zo'n ongelofelijke zorgen om mijn vader. Hij had last van de hartziekte angina pectoris en kreeg daar overheen een of twee keer een hartinfarct. Zijn conditie was afschuwelijk.

pen. Ik herinner me dat we van de burens de aardappelschillen op zolder mochten pakken. Dat was mijn eten, net als tulpenbollen.”

De verdrietige gedachte doet haar voor een moment verstillen. Kiki Amsberg herpakt zich. „Ik had graag meer willen weten, meer willen vragen, maar die angst om het te vragen drukte tijdens het leven van mijn ouders zwaarder. Je sprak er na de oorlog gewoon niet over.”

Ze vervolgt: „Die schep vonden we 26 augustus 1991 bij het opruimen van de Michelangelostraat 63 na het overlijden van mijn moeder. Hij was loodzwaar, helemaal kapot en toch had ze hem bewaard. Waarom had ze 'm niet weggegooid? Mijn moeder was zich heel erg bewust, zij fotografeerde veel, ook tijdens de oorlog, en ik vermoed zoals ik haar ken, dat zij de waarde ervan goed inschatte. Dit was een stukje geschiedenis. Iets wat niet vergeten mocht worden. Ik heb de schep dertig jaar in de schouw gehad in de woonkamer.”

De schep is uitgeleend aan de tentoonstelling 'Tewerkgesteld in het Amsterdamse Bos', die woensdag werd geopend door burgemeester Femke Halsema. Kiki Amsberg: „Het is goed dat er aandacht is voor de werkkampen. Voor mijn gevoel was het op zich bekend dat ze er waren, maar de emoties en pijn daarna zijn onbesproken gebleven. Mijn vader werkte na de oorlog voor de Raad voor Rechtsherstel, maar dat was denk ik niet prettig. Hij werd geconfron-

teerd met zoveel leed en onrechtvaardigheid. Hij zocht uit wat er was gebeurd met de aandelen van Joden. Die waren tijdens de oorlog geconfisqueerd door de Duitsers, maar wat was daarmee gebeurd? Mijn vader kwam nooit vrolijk van zijn werk.”

Gesloten

Een keer heeft ze toch de stoute schoenen aangetrokken. Als televisie- en filmmaker bij de VPRO zette Kiki Amsberg haar moeder voor de camera en vroeg naar het verleden.

„Zij vertelde over haar familie, dat ze bij haar oma opgroeide in België. Dat ze als jong meisje gedichten moest voordragen in het Duits en later de toneelopleiding in Berlijn deed. Mijn vader zag haar op toneel spelen en was verkocht. Hij maakte haar het hof door bloemen te sturen en haar mee uit eten te nemen. Dat was zo anders dan hoe ik hem kende na de oorlog, toen hij zo'n stille, gesloten indruk maakte. Ik denk eerlijk gezegd, dat hij heimwee had. Naar het leven dat hij ooit had opgebouwd, waar hij zo keihard voor had gewerkt. Als hij naar een opera van Wagner op de radio luisterde, zette ik 'm zachter omdat ik die haatte en voor geen meter vertrouwde, maar hij zette de radio dan juist harder. Het deed hem waarschijnlijk denken aan iets wat hij verloren was. Ja, nu denk je 'had ik het maar gevraagd', desnoods aan mijn moeder of mijn zussen, maar ze zijn allemaal overleden. Nu is het te laat.”